

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kefh Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

An Example to Ashab Al-Kahf Symbolism in Westernization Era Decoration Program: Mugla Keyfoturagi Mosque

Ayşe AYDIN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü

ayseydin70@gmail.com

ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-5944-6347

Öz

Kare planlı Muğla Keyfoturağı Cami, kitabesine göre 1870 yılında inşa edilmiş, 2005 yılında da onarılmıştır. Caminin harim duvarlarındaki Ashâb-ı Kefh isimlerinden alınan Kehfoturağı adı zamanla Keyfoturağı'na dönüşmüştür.

Caminin harim üst pencere aralarında yer alan duvar resimleri panolar şeklinde düzenlenmiştir. Bu panoların içinde Hz. Muhammed, torunları ve dört halife ile Ashâb-ı Kefh isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar ve kartuşlar vardır.

Madalyonlar Barok-Rokoko üslubunda perde, volüt, akant, C ve S kıvrımlı yapraklarla süslenmiştir. Panolardan dikdörtgen formlu ikisi içinde Hurma ağaçları, kare formlu iki panoda birer yelkenli gemi, bir panoda Hurma ve Selvi ağaçlarıyla birlikte cami tasviri yer almıştır.

Yedi uyurlar olarak da bilinen, kelime anlamı “mağara arkadaşları” olan Ashâb-ı Kefh hem Hıristiyan hem de İslam dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Anadolu kültüründe Ashâb-ı Kefh'in isimleri koruyucu tılsım olarak dini, sivil ve ticari yapılarda, el sanatlarında kullanılmıştır. Dualarda yer edinen isimlerin sıkıntı ve sorunlara çözüm, sağlık sorunlarına ise şifa olacağına inanılmıştır. Gemilerin ve denizcilerin koruyucusu sıfatıyla isimleri gemi formlu tılsımlar şeklinde korunma amaçlı gemilere de asılmıştır.

Özellikle 18.yüzyılda Türk kültür hayatında çok sayıda sözlü ve yazınsal ürüne kaynaklık etmesi, bu eserlerde yeniden dönüştürülerek üretilmesiyle Ashâb-ı Kefh daha sık okunmuş, buna paralel olarak isimlerinin farklı malzemelerden eşyalar üzerine yazılması da gelenek haline gelmiştir.

Batılılaşma döneminde (18.-19.yüzyıl) Ege bölgesinde inşa edilen camilerin tasvir programında Hz. Muhammed, torunları ve dört halifenin isminin yer aldığı yazılı madalyonların kullanımı yaygındır. Ashâb-ı Kefh'in isimlerine sahip yazılı madalyonlarda bu bölgede diğer bölgelere kıyasla daha fazladır.

Denizli, Aydın ve Manisa başta olmak üzere Ege bölgesinde gelişen halk sanatında önemli bir yer edinen Ashâb-ı Kefh'in isimlerinin cami duvarlarında madalyonlar içinde yer alması bazen mührü Süleyman ile birlikte bazen de gemi istifi şeklinde yazılı Batılılaşma döneminde isimlerin hem koruyucu tılsım olarak kullanımını hem de süsleme programının önemli unsurları haline geldiklerini göstermektedir.

Muğla farklı yapı türlerinde bu isimlere süsleme programında en fazla yer veren yörelerden biridir. Çatak Bağyaka Köyü Cami'nde (1754) Ashâb-ı Kefh'in isimleri madalyonlar içinde yer almıştır. Önce dergâh olan sonradan cami olarak kullanılan Şahidi Cami (1870) harimindeki yedi ahşap desteğin, Kuşunlu Cami (onarım 1853) kubbesindeki sekiz sütunun mağara arkadaşlarını simgeledikleri kabul edilir. Ashâb-ı Kefh'in isimleri sivil mimaride Datça Mehmet Ali Ağa Konağı'nda (1791/1801) kartuşlar içerisinde, Milas'ta bir evin bahçe kapısının kitabesinde (1879-1880) yer almıştır.

Mevlevîliğin önemli merkezlerinden Muğla'da Mesnevi'de ruh ve nefis terbiyesine vurgu yapmak için örnek verilen Ashâb-ı Kefh kıssasının kahramanlarının hem isimlerine hem de sembolizmine yer verilmiştir. Keyfoturağı Cami'nde cami tasvirli panoda ve iki panodaki Hurma ve Selvi ağaçları Hayat ağacı ile özdeşleştirilen, yaşamın, ölümsüzlüğün, sonsuzluğun ve cennetin sembolleridir. Bu ağaçların Ashâb-ı Kefh'in isimleriyle süsleme programında yer alması sonsuz yaşam sembolizmini güçlendirmiştir.

Muğla'daki sayılı duvar resimlerine sahip camilerden biri olan Keyfoturağı Cami'nde yanlış onarımların izlerini ortadan kaldırmak amacıyla bilinçli bir çalışma yapılmalıdır. Böylece Mevlevîliğin ve Ashâb-ı Kefh'in Muğla için değeri gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Muğla-Keyfoturağı Cami-Batılılaşma dönemi-Ashâb-ı Kefh-Mevlevilik

Abstract

Depending on its inscription, square planned Muğla Keyfoturagi Mosque was built in 1870 and restored in 2005. The name Kehfoturagi, given from the names of Ashab al-Kahf on the sanctuary walls of the mosque, has transformed into Keyfoturagi by the passing time.

The mural paintings placed between upper sanctuary windows of the mosque were arranged as panels. Inside these panels, there are medallions and cartouches inscribed with the names of Prophet Muhammad, his grandsons, four caliphs and Ashab al-Kahf.

The medallions are decorated with draperies, volutes, acanthuses, C and S curved leaves in Baroque-Rococo style. Two rectangular formed panels have date palms, two square formed panels have a sailboat on each, and a panel have the depiction of the mosque accompanied by date palms and cypress trees.

Ashab al-Kahf, also known as seven sleepers, of which lexical meaning is “the companions of cave”, has a significant dignity both in Christian and Islamic world. The names of Ashab al-Kahf have been used in religious, civil and commercial buildings and handicrafts as a protective talisman in Asia Minor culture. It has been believed that these names which take place in prayers would provide solution to problems and would be curative for health issues. In their capacity as protector of ships and sailors, the names have also been hung on the ships as ship-formed talismans.

In conjunction with being a resource to a wide range of verbal and literary products in Turkish cultural life especially in 18th century and with reconversion and reproduction by these products, Ashab al-Kahf has been read more frequently and concordantly engraving of the names on objects of various materials has become a tradition.

The use of inscribed medallions with the names of Prophet Muhammad, his grandsons and four caliphs is common in the depiction program of the mosques built in Aegean region in Westernization era (18th-19th centuries). Inscribed medallions with the names of Ashab al-Kahf are also more common in this region in comparison with other regions.

The names of Ashab al-Kahf, which have a significant dignity in folk art of Aegean region, notably in Denizli, Aydın and Manisa; partaking inside medallions on mosque walls, written sometimes with Solomon’s seal and sometimes as ship stowage indicates that the names have both been used as a protective talisman and have been significant elements of the decoration programs in Westernization era.

Muğla is one of the territories which most frequently involve these names in the decoration program at different building types. The names of Ashab al-Kahf were placed inside medallions in Çatak Bağıyaka Village Mosque (1754). It is assumed that seven wooden girders on the sanctuary of Şahidi Mosque (1870) which was previously used as a dervish convent and eight columns on the dome of Kurşunlu Mosque (restoration 1853) symbolize the companions of cave. The names of Ashab al-Kahf was used in civil architecture, inside cartouches in Mehmet Ali Ağa Mansion at Datça (1791/1801) and on the inscription of the garden gate of a house in Milas (1879-1880).

Both the names and the symbolism of the heroes of Ashab al-Kahf parable, given as an example in order to express soul and self nurture mentioned in Masnavi, have been used in Muğla, which is an important centre of Mevleviyeh. On mosque depicted panel and two panels in Keyfoturağı Mosque, date palms and cypress trees which are identified with the tree of life are the symbols of life, immortality, eternity and heaven. The involvement of these trees with the names of Ashab al-Kahf on the decoration program corroborates the eternal life symbolism.

A deliberate study should be carried out in order to extinguish the traces of misguided restorations in Keyfoturağı Mosque which is one of the rare mosques having mural paintings in Muğla. Therefore the dignity of Mevleviyeh and Ashab al-Kahf for Muğla can be handed down to the next generations properly.

Key Words: Muğla-Keyfoturağı Mosque-Westernization Era-Ashab al-Kahf- Mevlevi

Giriş

Keyfoturağı Cami Muğla Karabağlar Mahallesi Yurtlar Mevkii’nde yer alır. Kare planlı caminin ismini harim duvarlarındaki Ashâb-ı Kehf’in isimlerinden aldığı, Keyfoturağı adının zamanla ses değişikliğine uğrayarak Keyfoturağı şekline dönüştüğü kabul edilir¹.

2005 yılında onarılan, çatısı yenilenen cami, giriş kapısının üzerindeki kitabeye göre H.1287/ M.1870 yılında Kadızade tarafından yaptırılmıştır. Kitabedeki Kadızade, tarihi sürece bakıldığında Hacı Süleyman Efendi olmalıdır².

Caminin harim duvarlarında üst pencerelerin aralarında panolar içinde tasvirler yer alır³. Bazı panolar tamamen yok olmuş bazıları da izlerden anlaşılan badana altında kalmıştır. Günümüze sağlam kalabilen panolar ve içindeki tasvirlerin özgünü kalem işi olmakla birlikte onarımlar sırasında yağlı boya ile çoğunun üzerinden tekrar geçilmiş, bazı bölümlere ise eklemeler yapılmıştır.

Keyfoturağı Cami’nin duvar resimleri hem seçilen konuları ve motifleriyle hem de bunların teknik ve

¹ Karataş 2019, 485. Keyfoturağı Cami bugüne kadar sadece bir yüksek lisans tezinde Muğla’nın diğer cami ve mescitleriyle birlikte genel hatlarıyla değerlendirilmiş (Ekmekçi, Aziz. “Muğla Cami ve Mescitleri” Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2014), İ. Ethem Karataş ise yazdığı makalede Ashâb-ı Kehf bağlamında diğer Muğla örnekleriyle birlikte genel olarak ele alınmıştır (Karataş 2019).

² Kadızade Hacı Süleyman Efendi (1810-1890) Muğla’nın tanınmış ailelerinden 'Kadılar' ailesinin bir üyesidir, Kadı Ömer Efendi’nin oğludur, tarımla uğraşmış, Muğla’nın ilk belediye başkanı olarak 1871-1880 yılları arasında görev yapmış, 1893 yılında üstün hizmetlerinden dolayı taltif edilmiştir. 1886 yılında Saat Kulesi’ni yaptırmıştır. Saat kulesi kitabesinde açıkça Hacı Süleyman Efendi olarak, kulenin yanındaki çeşme kitabesinde ise Kadızade Hacı Süleyman Efendi olarak geçmekte, kentin ticari gelişimi amacıyla kitabeleri olmayan Koca Hanı ve Bıcılar (Kıraathane) Hanı’nı da yaptırdığı belirtilmektedir (Acun 2011, 73; Gurulkan-Kirişcioğlu 2011, 176; Akça 2002, 74)

³ Bu makalede harim içindeki duvar resimlerinden sembolik anlama sahip olanlarla Ashâb-ı Kehf isimlerine yer verilmiş, bunların birlikte oluşlarının nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Duvar resimleri bir bütün olarak başka bir makale konusudur.

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Khef Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

üslup özellikleriyle Batılılaşma döneminin genel özelliklerini yansıtır. Dönemin süsleme özelliklerine sahip madalyonlar içinde Hz. Muhammed, torunları ve dört halifenin isimlerinin yazılması geleneğin devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Denizli, Aydın ve Manisa başta olmak üzere Ege bölgesinde gelişen halk sanatı çerçevesinde bu isimlere Ashâb-ı Khef kahramanlarının isimleride eklenmiştir. Hıristiyan inancındaki Ashâb-ı Khef hikayesinin geçtiği yerinde Efes'te olması Ege bölgesinin ayrıcalığı şeklinde algılanabilmektedir. Hikâyenin hem Hıristiyanlıkta hem de İslam dininde yer alışı yedi kahramanın Allaha inançlarında ısrarcı olmalarının mükafatını görmeleri iki farklı dinin ortak bir inanca sahip olduklarını aynı amaçla aynı örnek üzerinden inananlarıyla paylaşımında bulduklarını göstermektedir.

Keyfoturağı Cami'nde Ashâb-ı Khef isimleri sadece Kuran-ı Kerim'deki Ashâb-ı Khef anlatısı ile açıklanamaz. İçinde bulunduğu Ege bölgesinde isimlerin özellikle Batılılaşma dönemi camilerinde yoğun kullanımı nedenlerden bir diğeri olmakla birlikte, Muğla'nın önemli Mevlevi kentlerinden biri oluşu da bu tercihi beslemiş olmalıdır.

Harimdeki Duvar Resimleri

Harim üst pencere aralarındaki panolar kareye yakın dörtgen, enine dörtgen ve dikdörtgen olmak üzere üç formdadır. Bütün panoların çerçeveleri S kıvrımlı bir bordüre sahiptir. Enine dörtgen panolarda ortak şemaya sahiptirler. Her bir pano ortadan sütunla iki eşit bölüme ayrılmıştır. Sütunların kaideleri, spiral gövdeleri ve korinth tipi başlıkları vardır. Panoların içinde yer alan oval formlu madalyonların alt yarısı Barok perde motiflidir. Madalyonların üst yarısındaki süsleme programında tepe noktasında büyük bir akant ya da volütlerden oluşan taç benzeri motif yer alır. Akant ya da taç motifinden iki yana doğru gelişen C ve S kıvrımlı dolamadallar arasında tomurcuklar vardır.

Harim batı duvarındaki panolar diğer duvarlardakilere kıyasla daha çok tahrip olmuştur (Resim 1). Kuzeyden güneye doğru dikdörtgen içi boş panodan sonraki enine dörtgen panoda sağ madalyon kısmen yenilenmiş ve sağlamdır (Resim 2). Ayırıcı sütun ve sol madalyon günümüze ulaşmamıştır, madalyonun sağ üst bölümü kısmen görülebilmektedir, içinde "Kıtmir" ismi yazılıdır. Diğer pano alanı tamamen yok olmuştur. Duvarın güneyindeki kareye yakın panonun çerçevesinin ve içindeki madalyonun büyük bir bölümü badanalı yüzeyin altında kalmıştır. Madalyonun üst bölümündeki bezeme kısmende olsa görülebilmektedir, içinde "Kim Allah için bir mescid inşa ederse Allah ona cennette köşk bina eder" hadis-i şerifi yer almaktadır.

Güney duvarının (Resim 3) batıdan doğuya doğru ilk panosu içinde içiçe sekizgenlerden oluşan geometrik bir motif yer alır. Bu motifin merkezinde "Muhammed Resulallah" yazılıdır. Diğer pano cami, Selvi ve Hurma ağaçlarıyla yapılmış bir kompozisyona sahiptir. Cami üç kubbeli harim, beş bölümlü ve kubbeli son cemaat yeri ve çift minareye sahiptir. Cami tasvirinin sağ tarafındaki madalyon içinde "Allah (Lafza-i Celal)" yazılıdır. Madalyonun altında ise farklı boyutlardaki tepelerin arasında ve üzerinde yine farklı boyutlarda dört adet Hurma ağacı bulunmaktadır. Doğuya doğru enine dörtgen pano sütunla iki bölüme ayrılmıştır. Oluşan kare bölümlerdeki madalyonların süslemeleri bozulmuştur. Sağdaki madalyonun içinde "Muhammed", soldakinin içinde "Ebu Bekir" yazılıdır. Sütunla iki bölüme ayrılmış diğer enine dörtgen pano içindeki madalyonlar özgün niteliklerini bozan müdahalelere sahiptir. Sağdaki madalyonun içinde "Ömer", soldakinde ise "Ali" yazılıdır. Kareye yakın diğer panonun çerçevesinde badana nedeniyle bozulmalar olmuş, madalyon üst yarısındaki süslemesi yenilenmiştir, içinde "Osman" yazılıdır. Güney duvarı, içinde ön planda Hurma ağacı ve küçük boyutlu diğer ağaçların yer aldığı dikdörtgen bir panoyla bitmektedir (Resim 4).

Doğu duvarda güneyden kuzey yöne doğru özellikleri ile diğer duvardaki panonun aynı Hurma ağaçlı dikdörtgen bir pano ile başlamaktadır (Resim 4-5). Kareye yakın dörtgen diğer pano içinde yer alan madalyonun içinde "Hasan" yazılıdır. Enine dörtgen ortadaki sütunla iki bölüme ayrılan diğer panonun çerçevesi ve madalyonları yer yer bozulmakla beraber madalyonların alt ve özellikle üst yarısındaki bezeme programı görülebilmektedir. Sağdaki madalyonun içinde "Hüseyin" soldakinde ise "Yemliha" yazılıdır (Resim 6). Diğer enine dörtgen panoda ortada ayırt edici sütunla ayrılan iki bölümde madalyonlar yerine birer kartuşa yer verilmiştir, sağdaki kartuşta "Mekselina", soldakinde ise "Meselina" yazılıdır (Resim 7).

Kadınlar mahfilinin olduğu harimin kuzey duvarında ise doğudan batı yöne doğru ilk panoda madalyon içinde gövdesi dama desenli gösterişli bir kalyon tasviri yer alır (Resim 8). Batı yöne doğru kareye yakın formdaki panolardan birinin içindeki madalyonda “Debernuş” (Resim 9), diğerinin içinde ise “Şazenuş” yazılıdır (Resim 10). Enine dörtgen diğer panonun büyük bölümü yok olmuştur, içindeki dış hatları görülebilen madalyonda “Kefeştetayuş” yazılıdır (Resim 11). Duvarın batı ucundaki panonun madalyonu içinde yelkenli bir gemi tasviri bulunmaktadır (Resim 12).

Değerlendirme

Hıristiyanlık öncesinde Hinduizm ve Yahudilerde Talmud’da var olan, ancak Eski ve Yeni Ahitte yer almamasına rağmen Hıristiyan ve İslam inancında yeniden diriliş ve âhret ana temasına vurgu yapan yedi uyurların öyküsü (Ashâb-ı Kehf) mağara ve yapılarla maddi anlam da kazanmıştır⁴.

Olayın yaşandığı yerin semavi dinlerin ortaya çıktığı Akdeniz çanağında olması dikkat çekicidir. Anadolu’da Efes, Tarsus, Efsus (Afşin), Han, Lice, Alaşehir’de; dünyada ise İspanya, Cezayir, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan ve Doğu Türkistan’da Ashâb-ı Kehf’e ait olduğu kabul edilen mağaralar vardır⁵.

İmparator Decius (249-251) döneminde Hıristiyan olan ve imparatorun Efes ziyaretinde putlara kurban kesmeyi reddettikleri için kaçmak zorunda kalan yedi genç Anchilus dağı yakınlarındaki bir mağarada saklanmış, onları yakalamak isteyenler tarafından diri diri ölmeleri için, mağaranın girişi iri taşlarla kapatılmıştır. II. Theodosius (408-450) döneminde ağır yapılmak istenen mağaranın açılmasıyla uyanan gençlerden biri şehre inerek yiyecek almak istemiş, satıcıya verdiği para nedeniyle kim oldukları anlaşılan gençleri imparatorun yanı sıra tüm şehir ziyaret etmiş, gençler bir daha uyanmamak üzere tekrar mağarada uyumuşlardır.

II. Theodosius zamanında papaz Theodore liderliğindeki bir grubun ölümden sonra dirilişi inkâr ettikleri bir dönemde yaşandığı kabul edilen bu olay, Tanrı tarafından yeniden dirilmenin gerçek olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir⁶.

Efesli yedi uyurlar efsanesi hakkında bilinen en eski kaynak 521 yılında ölen Süryani şair, aziz-rahip Suruçlu Yakub’un kayıp bir Grekçe kaynaktan Süryanice yaptığı alıntıdır. Efsane Tours piskoposu Gregorius’un (538-594) Latince çevirisiyle Batı Hıristiyan dünyasında da yayılmıştır. En eski Grekçe kaynağın Efesli piskopos Stephanos’a (449-451) ait olma ihtimali vardır. 449 yılında Efes’de gerçekleşen ve Haydutlar sinodu olarak adlandırılan toplantıda piskopos Stephanos’un kentin itibarını zedeleyeceği endişesiyle yedi uyurlar gerçeğinden bahsetmemiş olabileceği belirtilir. Olayın geçtiği yerin Efes, yüzyılın ise 2. ve 5.yüzyıl olduğu bilgisi Süryanice ve Latince çeviride yer alır. 446 yılında uyanışlarından kısa süre sonra ölen gençlerin gömüldükleri mağaranın üzerine II. Theodosius bir kilise yaptırmıştır. 6.yüzyılda da bu alan önemli hac merkezlerinden biri olmuştur⁷.

Kur’an-ı Kerim’in Kehf suresinin 9.-26. ayetleri Ashâb-ı Kehf kıssası hakkında ana hatlarıyla bilgi verir. Ashâb-ı Kehf, dokuzuncu ayette “mağara arkadaşları”, onuncu ayette “birkaç genç yiğit” olarak nitelendirilir, ancak kıssada mağara arkadaşlarının sayıları, kimlikleri ve isimleriyle ilgili bilgi verilmez. Detaylı bilgiler tefsir ve tarih kitapları başta olmak üzere İslam kaynaklarından elde edilir. Konuyla ilgili farklı rivayetler olmasına rağmen kaynaklarda en çok kabul gören Hz. Ali’den nakledilen rivayet olduğu anlaşılır. Buna göre, Ashâb-ı Kehf’in yedi kişiden oluştuğu ve Yemliha, Mekselina ve Meslina (Mislina), Mernus, Debernus, Sâdenus isimlerine sahip oldukları öğrenilir. Bu aktarımda yedinci üyenin diğerlerinin yolda rastladıkları çoban ve onun Kıtırmir isimli köpeğinin olduğu ifade edilmektedir⁸. Genel kabule göre Ashâb-ı Kehf’in isimleri Yemliha, Mekselina, Meslina, Mernuş, Debernuş, Şazenuş, çoban

⁴ Akpolat 2013, 428 vd.; Erdem ve Demir 2019, 17; Ersöz 1991, 465-467; Eyicil 2013, 186 vd.; Eyicil 2005a, 270 vd.; Eyicil 2005b, 272 vd.; Şentürk 2013a, 460 vd.; Şentürk 2013b, 234-235; Çelik 2017, 190 vd.; Yasa 2013, 162 vd.

⁵ Massignon 1955, 61 vdd.; Sümer 1989, 26 vdd.; Ersöz 1991, 465-467; Lechner ve Squarr 1994, 345; Sert 2009, 15 vd.; Eyicil 2013, 186 vd.; Eyicil 2005a, 270 vd.; Eyicil 2005b, 272 vd.; Şentürk 2013a, 460 vd.; Şentürk 2013b, 234-235; Çetin ve Kaymaz 2013, 1174 vd.; Çelik 2017, 190 vd.

⁶ Ersöz 1991, 465

⁷ Zimmermann 2011, 365.374-375

⁸ Râzî, 106; Sümer 1989, 20; Eyicil 2005a, 273; Taberi 2007, 387; Turan 2018, 423; Alparslan 2010, 123; Karataş 2019, 477

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Khef Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

Kefeştayuş ve köpeği Kıtmir'dir⁹.

Zorluklar karşısında sabrederek Allah'a olan inançlarından vazgeçmeyenlerin hidayet yolunda ilerleyeceklerine, onun rahmetini, esirgeyciliğini, yardımını göreceklerine ve Allah'a sığınanların kurtuluşa ereceğine ait bir kanıt olarak sunulan Kuran-ı Kerim'deki Ashâb-ı Khef anlatısı, Türk kültür tarihi ile Türk dili ve edebiyatının da önemli kaynaklarından biri olmuştur. Türk kültüründe bir mit mekânı olan içindekini koruyan, taşıdığı bilinmezliklerle yeni bir hayata kapı açan kutsal mekân mağara, içine girebilen insanlara bağışlanmış bir lütuftur. Altay Türklerinin kahramanlık destanı Alıp Manaş, aynı adlı kahramanının dokuz ay boyunca bir mağarada uyumasıyla Ashab-ı Khef'i anımsatmaktadır¹⁰.

Ashab-ı Khef anlatısı yüzyıllarca uyudukları mağara ile tasavvufta da örnek alınmış, çilehane olarak adlandırılan mağaralar mezarlardan farksız sayılmış, kişinin oradaki işaretleri görerek doğru biçimde kavraması sonucunda mağara (çilehane) yenilenme, huzur mekânına dönüşmüştür¹¹.

Kıssa, Türk edebiyatının farklı dönemlerinde (Divan edebiyatı, Halk edebiyatı, Yeni Türk edebiyatı) İslamiyetin etkisiyle dinî eserlerde yer alırken, din dışı eserlerde de etkisini sürdürmüş, edebi metinlerle hikâye beslenmiştir.

Türk edebiyatında yaşanan Mahalli akımın bir sonucu olarak konuşma Türkçesinin ve halk beğenisinin sanatın merkezi haline geldiği 18.yüzyıl hikâyenin de en popüler olduğu dönemdir. Bu dönemde yazarlar Khef suresinden sık sık alıntı yapmış ya da en azından söz konusu olayın Kur'ân'da meydana geldiğini belirtmişlerdir. Bu gelişmelerin paralelinde Ashâb-ı Khef isimlerini duvarlara ve çeşitli nesnelere yazma geleneğinin de 18. yüzyılda ortaya çıktığı veya popüler hale geldiği dikkat çekmektedir. Aynı yüzyılda hikâyenin okunması ve dinlenmesi sonucunda yüzyıllık el yazmaları, insanların Ashâb-ı Khef isimlerini başka bir büyü olarak görmelerine izin veren bir kültürel atmosfer yaratmıştır. Hikâyenin bazı yorumlarında isimlerinin levhalara ya da taşlara yazılmasıyla gençler ölümsüzlük elde etmişlerdir. Bu sonun, Ashâb-ı Khef'in isimlerinin yazılı olduğu farklı malzemelerden yapılmış eşyaların koruyucu değeri olduğu inancının oluşmasında etkili olup olmadığı kesin olmamakla birlikte "Havâss-ı Esmâ'-i Ashâbü'l-Khef" başlıklı mensur bir eserde isimlerin yararları belirtilmekte, bu isimleri içeren nesnelere taşımamanın erdemleri açıklanmaktadır. Bu tür metinler insanlara Ashâb-ı Khef isimlerini nasıl okuyacaklarını öğretmiş, onları okumanın veya isimlerin yer aldığı nesnelere taşımamanın sayısız fayda sağladığını göstermiştir. Böylece Anadolu genelinde gençlerin isimleri evlerin duvarlarında ve ticari işletmelerin girişlerinde yer almış, isimlerin yazılı olduğu mühür ve muska gibi küçük nesnelere üretilmiştir. Yedi uyurların isimlerinin camilerin dışında yer alışı, mağara arkadaşlarıyla bağlantılı geliştirilen geleneğin din çerçevesinden daha çok halkın hayal gücüyle bağlantısı olduğuna işaret eder. Bu isimlerin bulunduğu herhangi bir alan koruma altındadır. Yedi Uyurlarla ilgili aynı inanç Anadolu'da Rum Ortodokslarda da vardır. Bu da Anadolu'da Hıristiyan ve Müslüman halkın geliştirdikleri ortak inancı göstermesi açısından önemlidir. Cami, tekke, ev ya da kahvehanelerdeki süsleme programında yedi uyurların isimlerine yer verilmesi, bunları yapan ustaların da ortak bir dünyayı paylaştıklarını göstermektedir¹².

Ashâb-ı Khef'in isimleri halk kültüründe dualara da girerek bu isimlerin söylenmesinin sorunlara, sıkıntılara çözüm olacağına inanılmıştır. Aynı inanç Hıristiyanlarda da söz konusudur, yedi uyurlar özellikle uykusuzluk ve ateşte çağrıda bulunulan kutsallardır¹³.

Hıristiyan inancında yedi uyurlar denizcilerin koruyucusu olarakta benimsenmiştir¹⁴. Müslümanlar da gemilerin batmasını engellemek için isimleri muska niteliğinde kullanmışlardır¹⁵. Türk denizciliğinin manevi koruyucusu sıfatıyla yedi gence emanet edilen gemilerin herhangi bir deniz kazasına

⁹ Turan 2018, 423

¹⁰ Bars 2017, 76-77; Çetindağ 2007, 443 vd.

¹¹ Bars 2017, 78

¹² Alparslan 2010, 57; Yekbaş 2013, 39-42; Erdem ve Demir 2019, 17 vd.; Demir 2013, 1229 vd.; Erdem 2013, 185 vd.; Değirmenci 2019, 383 vd.

¹³ Kerler 1905, 307; Vehbi 1968, 3107; Sümer 1989, 55.66; Lechner ve Squarr 1994, 345; Afşaroğlu 2000, 124; Eyicil 2005, 294-295; Alparslan 2010, 57; Erdem ve Demir 2019, 26; Aksel 2010, 53; Neumeier ve Schick 2013, 222

¹⁴ Kerler 1905, 307; Massignon 1955, 72; Massignon 1961, 9-11; Lechner ve Squarr 1994, 348; Turan 2013, 407-420 Res. 1-7

¹⁵ Sümer 1989, 55.66; Alparslan 2010, 136

uğramayacaklarına inanılmıştır. Bu geleneğin kaynağının 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı donanmasının gemilerinin Ashâb-ı Khef'e ithaf edilmesi, onlara emanet edilmesi olduğu kabul edilir. Renkli ya da yaldızlı harflerle yazılmış isimlerle oluşturulan gemi formulu tılsımlar korunma amacıyla gemilere asılmıştır. Bu tılsımlar kalyon, kadirga, çektiri, saltanat kayığı olarak yelkenleri, küreklere ve süslü köşkerleriyle masal gemilerine benzetilmektedir¹⁶.

Genel anlamda bakıldığında Osmanlı sanatında dini, sivil ve ticari yapıların duvarlarında ve el sanatlarında Ashâb-ı Khef isimlerinin tılsım amaçlı kullanımı 18. yüzyılda görülmeye başlar, özellikle 19.yüzyılda yoğunluk kazanır, 20. yüzyılın başlarında da yaygın olarak devam eder. Bu isimler Türkçe kaynaklarda okunmuş veya yazılıştaki bazı küçük harf değişikliğine rağmen Hz. Ali'den nakledilen rivayetle örtüşür, eserlerde isimlerin Arapça yazılışları dikkat çeker¹⁷.

M. Aksel'e göre Ashâb-ı Khef isimleri sadece Türk hattatların elinden çıkmış eserlerde görülür. Türk halk sanatında Ashâb-ı Khef isimleri gemi ya da Hz. Süleyman'ın mührü ile hattatlar tarafından yazı ve yazı-resim şeklinde tablolar, taş baskı, gergef işleme, kadife üzerine pul ve cam altı resimlerde yer almıştır¹⁸.

Dini mimaride Ashâb-ı Khef'in isimlerine yer veren yapılar hepsi 19.yüzyıla tarihlendirilen Afyon Sandıklı Ulu Cami, Denizli Belenardıç (Toraman) Köyü Cami, Denizli Toprak Cami, Uşak Banaz Yeşilyurt (Holuz) Köyü Cami, Manisa Demirci Küpeler Mahallesi Eski Cami, Kırşehir Mucur Hüseyin Ağa Cami ve Giresun Çamoluk Sarpkaya Köyü Bektaş Bey Cami'dir. Ashâb-ı Khef'in isimleri Sandıklı Ulu Cami ve Uşak Banaz Yeşilyurt (Holuz) Köyü Cami'nde harim kubbe göbeğindeki altı köşeli yıldız (Hz. Süleyman mührü) motifinin kolları arasında, Belenardıç Köyü Cami'nde son cemaat yeri kuzey duvarındaki madalyonlarda, bugün var olmayan ancak eski fotoğraflardan anlaşılan Toprak Cami'nde ağaçlardan oluşan duvar resimlerinin arasında, Manisa Demirci Küpeler Mahallesi Eski Cami ve Kırşehir Mucur Hüseyin Ağa Cami'nde madalyon içinde, Bektaş Bey Cami'nde ise minber korkuluğunun alt kısmından yukarıya doğru devam eden yazılarda yer alır¹⁹.

Ashâb-ı Khef'in isimleri Keyfoturağı Cami ile birlikte Muğla'da Çatak Bağyaka Köyü Cami'nde (1754) de bulunmaktadır. İsimler caminin son cemaat yeri güney duvarında madalyonlar içinde yer almışlardır. Önce dergâh olan sonradan cami olarak kullanılan Şahidi Cami (1870) harimindeki ahşap desteklerle, Kurşunlu Cami kubbesindeki kalem işi süsleme programında yer alan sekiz sütunun mağara arkadaşlarını simgeledikleri kabul edilir. Şahidi Cami'nde desteklerin yedisinin kemeri içe doğru, minberin önündeki sekizinci ise dışa doğru bakar ki bunun köpeği temsil ettiği düşünülür, Kurşunlu Cami kubbesinin merkezindeki sekiz eşit parçaya ayrılmış perde motifinin her biri kubbe kasnağı seviyesine kadar devam eden bir sütuna sahiptir²⁰.

Ashâb-ı Khef'in isimleri sivil mimari örneklerinden Datça'daki Mehmet Ali Ağa Konağı (1791/1801) baş odasında sekiz altı duvar resimlerinin altındaki kartuşlar içerisinde, Bitlis Yusuf Paşa Konağı'nın (1899) sokağa ve avluya bakan cephesindeki taş kabartma kitabeler arasında bulunmaktadır. Gümüşhane Şehbenderoğlu Konağı'nda (1874) batı cephesi üzerinde Ashâb-ı Khef'in isimlerine, kuzey cephede ise Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin ismine yer verilmiştir. Muğla'daki Ashâb-ı Khef'in isimlerinin yer aldığı bir başka örnek Milas'taki bir evin bahçe kapısıdır, 1879-1880 yılına ait kitabesinde Ashâb-ı Khef'in isimleri yazılıdır²¹. Kayseri Bedesteni (15.yüzyıl) ana girişi üzerine 19.yüzyıl sonlarında yerleştirilen kitabede de Ashâb-ı Khef'in isimleri bulunmaktadır²².

Muğla özelinde Ashâb-ı Khef'in isimlerine iki camide yer verilmesi Şahidi ve Kurşunlu Cami'nde ise

¹⁶ Massignon 1961, 9-11; Sümer 1989, 55.66; Afşaroğlu 2000, 348; Eycil 2005, 294; Alparslan 2010, 135 vd.; Aksel 2010, 54-58 Res. 29-31; Neumeier ve Schick 2013, 222

¹⁷ Aksel 2010, 53-54; Turan 2018, 424

¹⁸ Aksel 1966, 3986-3989, No: 1-4; Aksoy 1996, 17; Aksel 2010, 52-59 Res. 28-31; Neumeier ve Schick 2013, 222-228 Res. 1-3; Nas 2016, 100-101

¹⁹ Nefes ve Gün 2011, 139-142; Tali 2013, 506 Res. 7; Turan 2018, 423-424; Algaç 2020, 13 Görsel 11; Eryılmaz ve Özgür Yıldız 2020, 82-82 Res. 44; Çakmak 1994, 22 vd.

²⁰ Karataş 2019, 478.483

²¹ Şenel 2002, 55.58; Sayan ve Öztürk 2001, 15-16, 130-133; Turan 2018, 424; <http://www.muglagazetesi.com.tr/muglada-ashab-i-kehf-izleri-ortaya-cikarildi>

²² Sümer 1989, 66; Öncel 2014, 63 Şek. 9

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Khef Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

sembolizmlerinin kullanılması hikâyenin yörede iyi biliniyor ve seviliyor olması, camilerin doğal afetlerden korunması amaçlı olarak açıklanır. Aynı amaçla bazı Mevlevi tekkelerinde de Ashâb-ı Khef'in isimlerine yer verildiği kabul edilir²³. 16.yüzyılda Konya, Bursa, İstanbul, Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Muğla önemli Mevlevi kentleridir²⁴. Afyon Mevlevihanesi'nde ana kubbenin merkezinde madalyon içindeki Ashâb-ı Khef'in isimleri hattat Mehmed Raşid Dede tarafından 1905 tarihli onarımda yazılmıştır. Kütahya Mevlevihanesi'nde (Dönerler Cami, 1959 restorasyonu) sema alanını çevreleyen galeri katına ait sekiz ahşap sütunun her birinin başlığının üzerindeki bölümde Ashâb-ı Khef isimlerine yer verilmiştir. Bu oluşumdan yola çıkarak dergahlarda ve camilerin iç mekân merkezindeki sekiz ahşap destekli kurgular genellikle Ashâb-ı Khef kahramanlarının sembelleri şeklinde yorumlanmıştır. Aynı kurgu Galata Mevlevihanesi'nde de bulunmakta, Gelibolu ve Yenikapı asitanelerinde ise dokuz destekle tekrarlanmaktadır²⁵.

Dini yapılardaki Ashâb-ı Khef sembolizmi Mevlevilik ile ilişkilendirilmektedir. Mevlâna, Kur'an-ı Kerim'deki geçmiş peygamberler ve milletlere ait kıssaları birer araç olarak kullanmış, bu kıssalar üzerinden Kur'an'ın nefis ve ruh terbiyesiyle bağlantılı ilke ve düsturlarına dikkat çekerek muhatapların bir ibret, ders çıkarmasını amaçlamıştır. Bu amaçla Mesnevi'de yer verdiği Ashâb-ı Khef kıssasıyla ilgili yorumlarında da ruh ve nefis terbiyesine vurgu yapmıştır²⁶. Camilerde Ashâb-ı Khef ile ilgili sembollerin yer almasının nedeni, kıssanın Kur'an-ı Kerim ve Mesnevi'deki işleniş amacı doğrultusunda, cemaatin ders çıkarması ve hayatlarına buna göre yön vermeleri şeklinde açıklanır²⁷.

Keyfoturağı Cami kadınlar mahfili kuzey duvarını doğu ve batıda sınırlayan panolardaki madalyonlar içinde yer alan gemi tasvirleri de Ashâb-ı Khef sembolizminin devamı niteliğinde algılanır²⁸. Ancak gemi tasvirleri bu sembolizmden bağımsız duvar resimlerinin yapıldığı Batılılaşma döneminin cami ve sivil yapılarındaki resimlerde popüler olan konulardan biridir. Gemi tasviri camilerde bazen tek konu olarak bazen de manzara tasviri içinde yer almıştır. Keyfoturağı örneklerindeki gibi tek konu olarak gemi tasviri Aydın-Koçarlı, Cincin köyü Cihanoğlu Abdülaziz Efendi Cami (1774-1783) doğu duvarı pencere üzerinde, Ödemiş Lübbey Cami (19.yüzyıl) mihrap nişi üst seviyesinde, Manisa, Demirci Merkez Hacı Mehmed Ağa Cami'nde (19.yüzyıl ortaları) bulunmaktadır²⁹.

Aynı dönemde Ashâb-ı Khef'in isimlerinin gemi formunda istiflenmesinin daha yaygın olduğu görülür. Gemi (sefine) istifleri farklı çeşitlemeleriyle Anadolu halk sanatının en popüler konularından biridir. Cam altı boyama tekniğinde ya da kâğıt, kumaş gibi çeşitli malzemeler üzerine yapılmış gemi istiflerinin asıldıkları evlere, kahvehanelere, dükkânlara, tekkelere uğur, bereket ve iyi şans getireceğine inanılmıştır³⁰. Camilerde de koruyucu tılsım niteliğinde Ashâb-ı Khef'in isimleri Bosna Hersek, Zvornik (İzvornik)'deki Kaimî Baba (Şeyh Hasan) Türbesi'nin (17.yüzyıl) duvarı ve Kütahya, Lala Hüseyin Paşa Cami (16.yüzyıl) kible duvarındaki yelkenli gemilerde; Denizli, Bayat Köyü Cami (duvar resimleri 1950li yıllar) hariminin doğu duvarında Amentü Gemisi içinde istiflenmiştir³¹.

Sonuç

Nesilden nesile aktarılan Ashâb-ı Khef hikayesi 18.yüzyılda Türk kültür hayatında çok sayıda sözlü ve yazınsal ürüne kaynaklık etmiş, bu eserlerde yeniden dönüştürülüp üretilerek daha sık okunmuş, buna paralel olarak isimlerin farklı malzemelerden eşyalar üzerine koruyucu tılsım olarak yazılması da gelenek haline gelmiştir.

Batılılaşma döneminde (18.-19.yüzyıl) inşa edilen camilerin daha çok süsleme programında Barok-

²³ Karataş 2019, 479

²⁴ Açıkgöz 2007, 85 vd.; Açıkgöz 2008, 9; Açık Önkaş 2012, 14; Mevlevihâneler 2012, 59-62; Güler 2015, 148

²⁵ Tanrıkorur 1996, 8; Tanrıkorur 2001, 420; Parlak ve Tanrıkorur 2003, 2; Tanman 1996, 321; Tanman 2013, 465; Karataş 2019, 479; Altuğ 2007, 443.458; Güler 2015, 147.158 Foto 16

²⁶ Şahin 2007, 216 vd.; Karataş 2019, 480

²⁷ Karataş 2019, 482

²⁸ Karataş 2019, 486

²⁹ Ülkü 2016, 285-286.288 Res. 13; Top ve Özbek 2019, 250-251 Res. 23-24; Özgür Yıldız ve Eryılmaz 2020, 18

³⁰ Akseel 2010, 52-59, Neumeier ve Schick 2013, 223

³¹ Moečanin 2002, 554; Güler 2015, 148.158 Foto 17; Değirmenci 2020, 131-132 Res. 11

Rokoko üslubunda perde, volüt, akant, C ve S kıvrımlı yapraklarla birlikte hatai, Selvi ve Hurma ağacı gibi geleneksel motiflere de yer verilmiştir. Anadolu'nun farklı yerlerinde görülmekle birlikte özellikle Denizli, Aydın ve Manisa'nın bulunduğu Ege bölgesinde içinde Hz. Muhammed, torunları ve dört halifenin isminin yer aldığı yazılı madalyonların kullanımı yaygındır. Ashâb-ı Khef'in isimlerine sahip yazılı madalyonlarda bu bölgede diğer bölgelere kıyasla daha fazladır.

Ege bölgesinde gelişen halk sanatında önemli bir yer edinen Ashâb-ı Khef'in isimlerinin cami duvarlarında madalyonlar içinde yer alması, bazen mührü Süleyman ile birlikte bazen de gemi istifi şeklinde yazılışı Batılılaşma döneminde isimlerin hem koruyucu tılsım olarak kullanımını hem de süsleme programının önemli unsurları haline geldiklerini göstermektedir.

Mevlana'nın ruh ve nefis terbiyesine vurgu yapmak, dünyevi hırs ve isteklerden uzaklaşmak için yararlandığı Ashâb-ı Khef kıssası kahramanlarının süsleme programıyla birlikte isimlerine ya da sembolizmine Mevleviliğin önemli merkezlerinden Muğla'da farklı yapı türlerinde yer verilmesi anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. Keyfoturağı Cami'nde Ashâb-ı Khef isimleri Mevlevilikteki önemini yanı sıra camiye gelenlerin öldükten sonra dirilecekleri inancını pekiştirmek amacıyla da kullanılmış olmalıdır. Keyfoturağı Cami'nde cami tasvirli panoda ve iki panodaki Hurma ve Selvi ağaçları Hayat ağacı ile özdeşleştirilen, yaşamın, ölümsüzlüğün, sonsuzluğun ve cennetin sembolleridir. Bu ağaçların Ashâb-ı Khef isimleri ile birlikte süsleme programında yer alması sonsuz yaşam sembolizmini de güçlendirmektedir.

Keyfoturağı Cami'nin duvar resimleri hem seçilen konuları ve motifleriyle hem de bunların teknik ve üslup özellikleriyle Batılılaşma döneminin genel özelliklerini yansıtır. Muğla'daki sayılı duvar resimlerine sahip camilerden biri olan Keyfoturağı Cami'nde yanlış onarımların izlerini ortadan kaldırmak amacıyla bilinçli bir çalışma yapılmalıdır. Böylece Mevleviliğin ve Ashâb-ı Khef'in Muğla için değeri gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılabilir.

Kaynakça

- Acun, H. (2011). Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Açık Önkaş, N. (2012). Muğlalı İbrahim Şahidi. Muğla: Muğla Valiliği.
- Açıkgöz, N. (2008). Şâhidî ve Muğla'da Mevlevîlik. Muğla: Renk.
- Açıkgöz, N. (2007) Muğla'da Mevlevîlik ve Şâhidî. Mehmed Veysî Dörtbudak (Haz.), Mevlâna Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildiriler 30 Eylül-01 Ekim 2006. (s. 85-90). Manisa: Mevlânâ Araştırma Kültür Sanat Derneği.
- Afşaroğlu, A. (2000). Eshab-ı Khef ve Rakim (Mağara Arkadaşları). İstanbul: Hilal.
- Akça, B. (2002). Sosyal ve Siyasal Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Akpolat, Y. (2013). Ölüm İdeolojisi ya da Ölümün Toplumsallaştırılması Olarak Eshab-ı Khef Miti. Serdar Yakar ve Seydihan Küçükdağlı (Haz.), Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Khef Sempozyumu 20-22 Eylül 2012 (s. 427-438). Kahramanmaraş: Nova.
- Aksel, M. (2010). Türklerde Dini Resimler. İstanbul, Kapı.
- Aksel, M. (1966). Yazı ve Resimde Eshab-ı Khef Gemisi. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi 10/199, 3986-3989.
- Aksoy, N. (1996). Unutulmaya Başlayan Bir Halk Sanatımız: Camaltı Resimleri. Türkiyemiz 79, 12-21.
- Alparslan, Y. (2010). Eshab -ı Khef Vukuu, Şuyuu. Kahramanmaraş: Ukde.
- Algaç, Ş. (2020). Uşak-Banaz-Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camii ve Kalemîşi Bezemeleri. Art-Sanat Dergisi 13, 1-26.
- Altuğ, O. (2007). Afyonkarahisar Mevlevihanesi'ndeki Levhaların Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi ve Levhaların Bugünkü Durumu. VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 18-20 Nisan 2005. (s. 441-464). Ankara: Afyonkarahisar Belediyesi.
- Bars, M. E. (2017). Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme- An Evaluation on Cave Culture in Turkish Epics. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research 10/52, 75-82.
- Çakmak, Ş. (1994). Belenardıç (Torapan) Köyü Camii (Güney/Denizli). Sanat Tarihi Dergisi 7, 19-22.

Çelik, H. (2017). Ashab-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/1, 189-217.

Çetin, B. ve Kaymaz, Ç. K. (2013). İnanç Turizminde Kutsal Mağaralar Türkiye'deki Ashâb-ı Kehf Mağaraları (İzmir Mersin Kahramanmaraş Diyarbakır). Muhsin Kar (Ed.) *International Conference On Religious Tourism And Tolerance*. (s. 1173-1189). Konya: Aybil.

Çetindağ, G. (2011). Türk Kültüründe Mağara Motifi. Zeki Dilek (Ed). 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 1. 10-15 Eylül 2007, (s. 443-445), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Değirmenci, T. (2019). Popular Imagery in the Late Ottoman Periphery: The Wall Paintings in Village Mosques of Denizli. *The Medieval History Journal*. 22-2, 367-401.

Değirmenci Tural, T. (2020). Geleneğin Yeniden İcadı: Bulanıklaşan Sınırlarda Bir Köy Camisinin Tasvirleri. *Milli Folklor* 16, 118-135.

Demir, H. (2013). Modern Zamanlarda Bir Ashâb-ı. Kehf Yorumu: Ayışığı Sofrası. *Turkish Studies* 8/1, 1229-1237.

Erdem, M. ve Demir, A. (2019). Metinsel-Aşknlık Bakımından Ashâb-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları-Reflections of The Ashâb-ı Kehf in Terms of Transtextuality on Turkish Language and Literature. *Milli Folklor* 121, 16-29.

Erdem, M. (2013). Ashâb-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*, (s. 395-405), Kahramanmaraş: Nova.

Ersöz, İ. (1991). Ashab-ı Kehf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 3, (s. 465-467), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Eryılmaz, H. İ. ve Özgür Yıldız, Ş. (2020). Manisa, Demirci'de Duvar Resimli İki Cami: Kışlak Eski Camii ve Ahatlar Camii. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51, 67-107.

Eyicil, A. (2005a). Afşin Ashab-ı Kehf. Said Öztürk ve Mahmut Nedim Tepebaşı (Ed.) *I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004*, (s. 271-302), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi.

Eyicil, A. (2005b). Afşin Ashab-ı Kehf. *Türk Dünyası Araştırmaları* 155, 269-287.

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kehf Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Cami

Eyicil, A. (2013). Belgelerine Göre Afşin Ashâb-ı Kehf". Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu Bildirileri 20-22 Eylül 2012, (s. 185-209), Kahramanmaraş: Nova.

Gurulkan, K. ve Kirişçioğlu M. K. (2011). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Muğla. Muğla: Muğla Belediyesi Kültür.

Güler, S. (2015). Kütahya Erguniye Mevlevihanesi'nde Bulunan Hatlar. Bilal Kemikli ve Asiye Tıgılı (Ed.), Ulusal Ergun Çelebi ve Kütahya Mevleviliği Sempozyumu 23-25 Ekim 2014, (s. 141-160), Ankara: Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası.

Karataş, İ. E. (2019). Muğla'nın Üç Camisinde Ashâb-ı Kehf Sembolleri. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences 17/3, 469-492.

Kerler, D. H. (1905). Die Patronate der Heiligen, Ulm: Wentworth PR.

Lechner, G. M. ve Squarr, Ch. (1994). Siebenschläfer (Sieben Kinder) von Ephesos. LCI 8, (s. 344-348), Freiburg, Herder.

Massignon, L. (1955). Les sept Dormants d'Éphèse (Ahl-al-Kahf) en Islam et en Chrétienté: Recueil documentaire et iconographique. Paris: P. Geuthner.

Massignon, L. (1961). Les sept Dormants d'Éphèse (Ahl-al-Kahf) en Islam et en Chrétienté. Recueil documentaire et iconographique. Revue des Études Islamiques. Paris: P. Geuthner.

Moačanin, N. (2001) İzvornik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 23. (s. 553-554), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Nas, E. (2016). Türk Halk Resminde Eklektik Bir Üslup: Camaltı Resimleri. Milli Folklor 112, 95-106.

Nefes, E. ve Gün, R. (2011). Giresun Çamoluk İlçesi Sarpkaya Köyü'ndeki Ahşap Sütunlu Bektaş Bey Camii. Vakıflar Dergisi 36, 137-154.

Neumeier, E. ve Schick, I. C. (2013). Hat Sanatında Sefine İstifleri ve Nuh'un Gemisi. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Nuh Kitabı. (s. 221-232), İstanbul: Kitabevi.

Öncel, F. (2014). Osmanlı Bedestenleri Bağlamında Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteni. Megaron 9/7, 55-59.

Özgür Yıldız, Ş. ve Eryılmaz, H. İ. (2020). Manisa, Demirci Merkez Hacı Mehmed Ağa Camii Duvar Resimleri. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 51, 7-36.

Parlak, S. ve Tanrıkorur, Ş. B. (2003). Kütahya Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 27, (s. 1-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Râzî, F. (Tarihsiz), et-Tefsîru'l-Kebîr, 21, Tahran: Dârü'l-Kütübü'l İlmiyye.

Sayan, Y. ve Öztürk, Ş. (2001). Bitlis Evleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Günümüze Kadar Ulaşan Mevlevihâneler. (2012). Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü.

Sert, Ö. (2009). Umudun Tarihine Yolculuk: Yedi Uyurlar Efsanesi. Ankara, Phonix.

Sümer, F. (1989). Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şahin, H. (2007). Mesnevide Ashab-I Kehf Kıssası ve Tefsiri. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18, 215-223.

Şenel, V. (2002). Gümüşhane Evleri. Trabzon: Gümüşhane Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.

Şentürk, M. (2013a). İsrâiliyyât ile Mitoloji Arasında Tarihsel Bakış Açısıyla Gölgeleyen Ashâb-ı Kehf. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012, (s. 459-470). Kahramanmaraş: T. C. Kahramanmaraş Valiliği.

Şentürk, M. (2013b). Kur'ân'da Bir Pasif Direniş Öyküsü: Ashâb-ı Kehf. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/3, 224-237.

Taberi, M. B. C. (2007). Tarih-i Taberi. Mehmet Faruk Gürtunca (Çev.). 2. Cilt. İstanbul: Sağlam.

Tali, Ş. (2013). Kırşehir/Mucur'daki Hüseyin Ağa Camii ile Emine Hanım Camii'nin Kalemişleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı 6/25, 504-528.

Tanman, M. B. (1996). Galata Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 13 (s. 317-321), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanman, M. B. (2013). "Yenikapı Mevlevihanesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 43 (s. 463-468), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanrıkorur, Ş. B. (1996). Gelibolu Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 13. (s. 6-8), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanrıkorur, Ş. B. (2001). Karahisar Mevlevihanesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 24. (s. 418-421), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Batılılaşma Dönemi Süsleme Programında Ashâb-ı Kehf Sembolizmine Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Camii

---

Top, M. ve Özbek, G. (2019). Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş'te Bulunan Duvar Resimli İki Camii. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 46, 227-260.

Turan, H. (2018). Kudüs ve Yafa'daki Bazı Örnekler Işığında Osmanlı Tılsımları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55, 422-439.

Turan, H. (2013). Minyatürlere Yansıyan Yüzüyle Mağara Uyurları ve Zamanın Göreceliği. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*. (s. 407-420), Kahramanmaraş: Nova.

Ülkü, O. (2016). Osmanlı Mimarisinde Manzara Resimleri Süslemeciliği Bağlamında Koçarlı-Cincin Köyü Cihanoglu Hacı Abdülaziz Efendi Camii Duvar Süslemelerinin Değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Dergisi* 25, 277-293.

Vehbi, M. (1968). *Hülasat'ül Beyan Fi Tefsir'il Kuran*, İstanbul: Üçdal.

Yasa, M. (2013). Eshab-ı Kehf Kıssası ve Benzerleri Işığında Ölüm-Diriliş İlişkisi Üzerine Teolojik ve Varoluşsal Bir Değerlendirme. Seydihan Küçükdağlı ve Serdar Yakar (Ed.), *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012*, (s. 161-166), Kahramanmaraş: Nova.

Yekbaş, H. (2013). *Divan Şiirinde Ashâb-ı Kehf ve Râşih'in Ashâb-ı Kehf Mesnevîsi*. İstanbul: Kitabevi.

Zimmermann, N. (2011). Das Sieben-Schläfer-Zömeterium in Ephesos. *Neue Forschungen zu Baugeschichte und Ausstattung eines ungewöhnlichen Bestattungskomplexes*. *JÖAI* 80, 365-407.

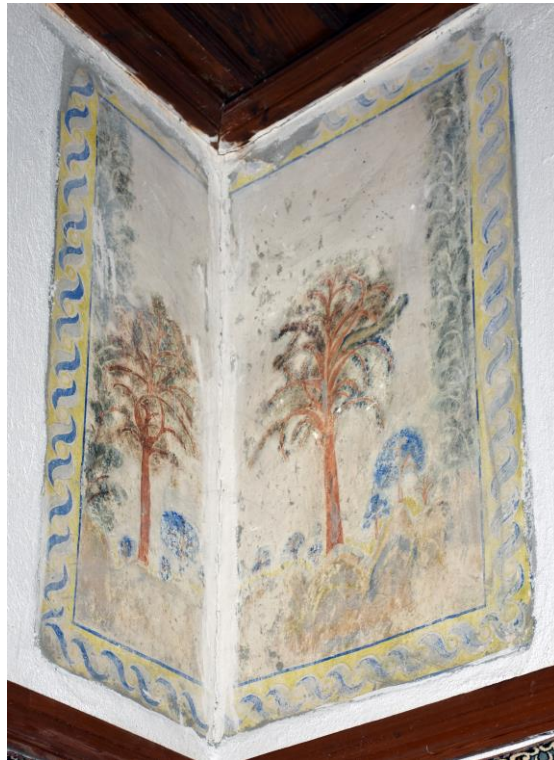
Resim 1 Batı duvarı

Resim 2 Batı duvarı Kıtmir yazılı madalyon

Resim 3-Güney duvarı

Resim 4. Güney ve Doğu duvar köşesindeki Hurma ağaçlı panolar

Resim 5. Doğu duvarı

Resim 6. Doğu duvarı Yemliha-Hüseyin yazılı pano

Resim 7. Doğu duvarı Meselina-Mekselina yazılı pano

Resim 8. Kuzey duvarı doğu bölümünde gemili madalyon

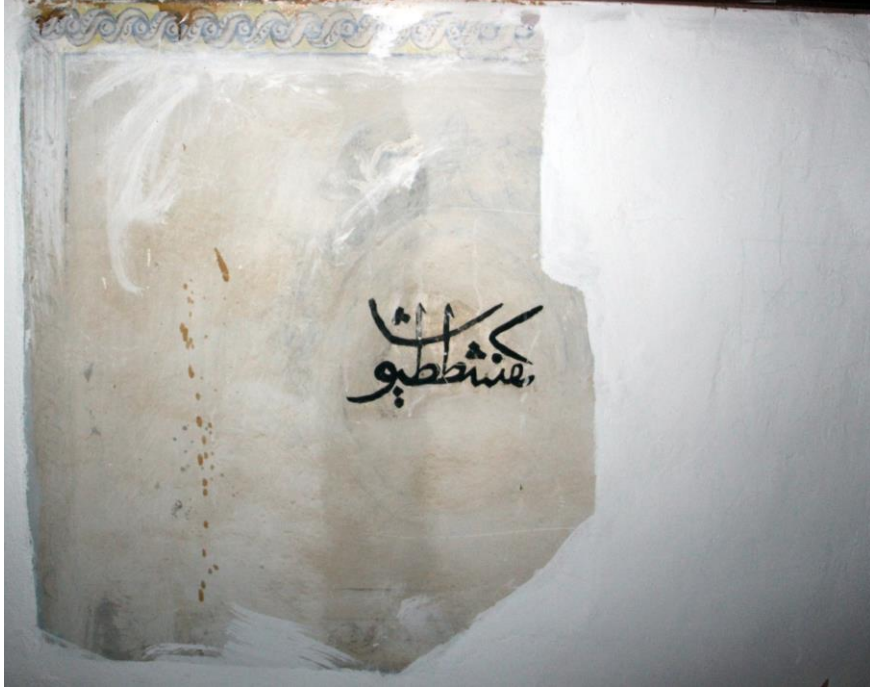

Resim 9. Kuzey duvarı Debernuş yazılı madalyon

Resim 10. Kuzey duvarı Şazenuş yazılı madalyon

Resim 11. Kuzey duvarı Kefeştetayuş yazısı

Resim 12. Kuzey duvarı batı bölümünde gemili madalyon